

Foucault a literatúra (Roky 1962 – 1970)¹

MAREK DEBNÁR, Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

DEBNÁR, M.: Foucault and literature (Years 1962 – 1970).
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 58, 2011, No 5, p. 397 – 408.

The article Foucault and literature focuses on relationship between philosophy and literature, referring to a special approach to this relation which can be found in the early works of Michel Foucault (from 1962 to 1970).

Foucault later uses the terms „transgression“ (Georges Bataille) and „the outside“ (Maurice Blanchot), to describe a language without its subject, i. e. to show the Being of language, which in respect to the valid discourse exists autonomously. Foucault's concept of author starts with functions, which an author has in relation to the discourse, then adds the concept of „founders of discursivity“. The crucial part in this article describes Foucault's own position as a founder of discursivity.

Foucault tried to create a subject using conditions of that subject's existence. In his book on Raymond Roussel, he shows language as a labyrinth which can generate meanings of words spontaneously.

The article concludes with a suggestion that it is possible to redefine Foucault's concept of literary experience.

Key words: author, subject, language, discourse, transgression

Písať o Foucaultovom vzťahu k literatúre alebo vôbec o vzťahu filozofie a literatúry nie je jednoduché. Každá oblasť má totiž iné očakávania a inú mieru dôvery v možnosti jazyka. Písanie o filozofii a literatúre – obe sa raz spoločným, inokedy opačným smerom pohybujú na spoločnej pôde textovej interpretácie. Z tohto dôvodu sme stále svedkami rôznych pokusov nájsť medzi nimi spoločnú reč. Nie je tajomstvom, že výsledky týchto pokusov občas vyvolávajú protichodné reakcie, ktoré by sme mali chápať skôr ako pohyby poukazujúce na iluzívnosť hraníc než na pevne zakorenené stanoviská. Výrazný príklad tejto protichodnosti nachádzame aj v diele Michela Foucaulta.

Foucault v šesťdesiatych rokoch 20. storočia popri svojich veľkých prácach zameraných na šialenstvo, medicínu a formy modernej racionality publikoval aj množstvo článkov venovaných spisovateľom. Boli to texty o Bataillovi, Blanchotovi, Bretonovi, Robbe-Grilletovi a knižne vydaná obsiahlejšia štúdia *Raymond Roussel*. Neznamená to však, že literatúra bola z jeho veľkých prác vyčleňovaná, práve naopak. Stretávame sa

¹ Štúdia je súčasťou rukopisu *Problém autora a subjektu vo filozofii a v literatúre*.

v nich s početnými odkazmi na Artauda, Becketta, Borgesa, Cervantesa, Hölderlina, Sada a iných. Napriek značnému množstvu literárnych autorov, s ktorými Foucault pracoval, sú jeho diela prijímané ako skúmania foriem poznávania vo vedách o človeku, a nie ako skúmania povahy literárneho jazyka, aj keď sám túto možnosť niekoľkokrát načrtol. V článku *Jazyk k nekonečnu* (1963), pre časopis *Tel Quel*, Foucault otvorene hovorí: „Uvažujem, či nie je možné vytvoriť alebo aspoň načrtnúť ontológiu literatúry, ktorá by vychádzala z fenoménu sebareprezentácie v jazyku“ (Foucault, 1998, s. 92). Tento projekt však nebol nikdy uskutočnený. A nielen to, v roku 1977 Foucault v interview *Pravda a moc* na margo tejto nedávnej minulosti povie: „Celé to zaryté teoretizovanie o písaní, ktoré sme videli v šesťdesiatych rokoch, bolo nepochybne iba labuťou piesňou“ (Foucault, 1980, s. 127). Čo spôsobilo tento odklon od literatúry? Ako o nej uvažoval a aké miesto jej prináležalo v ranom období jeho myslenia? Zamerajme našu pozornosť na vzťah Foucaultovho myslenia k tomu „jazyku, ktorý nič nehovorí, nikdy nemlčí a nazýva sa literatúrou“ (Foucault, 2000b, s. 314).

Spomenuli sme, že Foucaultov záujem o literatúru sa najvýraznejšie prejavoval v šesťdesiatych rokoch minulého storočia. Zameriaval sa najmä na autorov zoskupených okolo časopisu *Tel Quel*, ktorí boli jeho súčasníkmi, alebo na tých autorov, ktorí by sa za predchodcov týchto súčasníkov dali považovať, ako napríklad Raymond Roussel. Foucault nechápal literatúru ako homogénnu oblasť, ktorú by bolo možné na nejakom spoločnom základe opísať či definovať. V texte *Vzdialenosť*, vid, počiatok (1963) o nej hovorí ako o „sieti, kde už nehrá úlohu ani pravdivosť slova, ani dejinná postupnosť a kde jediným apriorizmom je jazyk“ (Foucault, 2002, s. 264). Skúsenosť s týmto jazykom mu nepochybne sprostredkovali práve Rousselove texty. Táto jedinečná lektúra mu umožnila odhaliť, že „jazyk donekonečna postupuje vpred v labyrinte vecí, ale jeho zázračná a bytostná chudoba ho privádza späť k sebe samému, pričom ho obdarúva schopnosťou premeny: hovoriť tými istými slovami niečo iné, dávať tým istým slovám iný zmysel“ (Foucault, 1986, s. 98). Roussel si bol vedomý, že slovo môže fungovať ako uzol, v ktorom sa prepletajú tie najrôznejšie významy. Vedel tiež, že totožnosť slov, ktorou sa jazyk vyznačuje, je určitým zdvojením, a že je možné zmeniť väzbu slova s tým, čo označuje, bez toho, aby sa zmenila jeho forma. Príklady týchto posunov môžeme vidieť vo väčšine Rousselových textov. Neznamená to však, že sme tým odhalili aj postup, ktorým boli jeho diela napísané. Dokonca ani nevieme, či by sa nám vôbec niekedy podarilo tento postup nájsť, keby Roussel svoje dielo neuzavrel práve jeho opisom. V rozhovore *Archeológia* jednej vášne (1984), ktorý Foucault poskytol viac než po dvadsiatich rokoch od napísania knihy *Raymond Roussel* (1963), na túto otázku odpovedal, že by to pravdepodobne bolo celkom nemožné (vid' Foucault, 2000a, s. 103).

Opis Rousselovho postupu nachádzame v jeho posmrtno publikovanom diele so významným titulom *Ako som napísal niektoré svoje knihy* (1935). Okrem objasňujúcej eseje tvoria podstatnú časť tejto knihy tri súbory dokumentov: Citáty z dokumentov, Texty z ranej mladosti alebo Texty genézy a Dokumenty slúžiace ako možná osnova. Knihu otvára veta: „Vždy som mal v úmysle vysvetliť spôsob, akým som napísal niektoré svoje knihy“ (Roussel, 1963, s. 11), ktorá naznačuje, že Rousselov postup nebol náhodný či na poslednú chvíľu vymyslený, ale že išlo o trvalú súčasť jeho diela.

Predved'me si tento postup na príklade románu *Dojmy z Afriky* (1910). Roussel píše, že pri jeho konštruovaní bola kľúčovou veta: „*Les lettres du blanc sur les bandes du vieux billard/pillard**“, ktorú však v samotnom románe nenájdeme, pretože ju použil desať rokov pred jeho napísaním v poviedke *Medzi černochochmi*/Parmi les Noirs, ktorá tvorí prototext románu. Túto poviedku Roussel zaradil do časti Texty z ranej mladosti alebo Texty genézy. Poviedka vznikala tak, že k slovám billard (biliard) a pillard (lupič), odlišujúcich sa iba znelou a neznelou spoluhláskou, Roussel postupne pridával homonymá, pokým nezískal dve takmer identické vety, líšiace sa iba spomínanou zámenou spoluhlások. Kým prvá veta znamená: Písmená bielou kriedou na okrajoch starého biliardového stola, druhú je možné preložiť ako: Listy belocha o hordách starého lupiča. Poviedka *Medzi černochochmi*, ktorá tvorí prototext *Dojmov z Afriky*, sa začína a končí práve spomínanou zdvojenou vetou. Prvá veta tejto poviedky znie: „Písmená bielou kriedou na okrajoch starého biliardového stola tvorili nezrozumiteľnú zmes/*Les lettres du blanc sur les bandes du vieux billard formaient un incompréhensible assemblage*“ (tamže, s. 161). Autorský rozprávač v úvode textu píše kriedou po okrajoch biliardového stola, ale jeho výtvo-rom kľúč, poznamenáva rozprávač a ani Balancier nie (francúzske slovo *balancier* znamená *lodný zotrvačník*). Na tomto mieste vstupuje do autorského rozprávania druhé rozprávanie. Rozprávač v ňom stručne rekapituluje obsah najnovšej knihy svojho priateľa Balanciera, vydanéj pod názvom *Medzi černochochmi*. Dielo má formu listov kapitána Com-pasa (francúzske slovo *compas* znamená *lodný kompas*), ktorý stroskotal pri africkom pobreží a ocitol sa medzi černochochmi, ktorí vo vojenských hordách lúpia a plienia okolité kraje. Balancierove listy zo zajatia sú plné krutosti a násilia, no napriek tomu sa kniha končí jeho šťastným útekom z afrického zajatia. V závere sa autorský rozprávač Rousse-lovej poviedky ocitá u priateľov v dome na vidieku, kde sa za daždivého počasia hostia zabávajú lúštením rébusov. Rozprávač príde na rad ako tretí a na otázku, ktoré príbehy vydané tohto roku sú najdojímavejšie, odpovedá výrokom, ktorý stručne charakterizuje Balancierovu knihu *Medzi černochochmi*: „Listy belocha o hordách starého lupiča/*Les lettres du blanc sur les bandes du vieux pillard**“ (tamže, s. 168). Tak ako v prípade poviedky *Medzi černochochmi*, aj román *Dojmy z Afriky* je skomponovaný tak, aby sa významy slov tejto zdvojenej vety prepletali, čím sa otvára priestor pre príbehy a obrazy, rozvíjané iba na základe ďalších a ďalších podobností jazyka. Roussel v eseji *Ako som napísal niektoré svoje knihy* okrem úvodnej a záverečnej vety ukazuje ešte ďalšie prípady významových odlišností homonymných výrazov, na základe ktorých konštruoval *Dojmy z Afriky*. Tento postup je podľa neho básnickým prostriedkom, pretože vedie k tvorbe textu na základe zvukových kombinácií slov (vid' tamže, s. 23).

Opis a existencia tohto postupu sú pre Foucaulta kľúčové. Bez tejto explikácie by sme totiž Rousselove knihy vnímali iba ako akúsi zvláštnu, extravagantnú prózu, keďže priestor týchto textov je formálne tropologickým priestorom. Rétorické figúry ako metafora, metonymia, synekdocha, metalepsa a podobne sa v ňom hojne vyskytujú, Roussel nakoniec sám označil svoj postup za básnický prostriedok, ale jeho texty tento horizont prekračujú. Jazyk, ktorý Roussel objavil, sa totiž nevracia späť k veciam, ktoré slová pôvodne označovali, ale je to skôr jazyk „*premenený sústavne pripravovanou náhodou*

na prach, ktorý donekonečna rozpráva o návrate smrti a o záhade rozdvojených počiatkov“ (Foucault, 2000b, s. 389).

Postup zároveň zabraňuje, aby bolo dielo osvetľované zvonku, pretože práve vďaka nemu sa osvetľuje samo zo seba. Josef Fulka nás v tejto súvislosti upozorňuje na to, že Foucault odmietol hľadať explikáciu Rousselovho diela v duševnej chorobe jeho autora. Odmietol toto dielo redukovať na „klinický prípad“, ktorý by mu umožnil jeho texty vidieť z aspektu skúsenosti zdravého rozumu a šílenstva. Práve naopak: „Rousselovo dielo samo sa stáva explikačným mechanizmom skúsenosti, ktorú všetci pokladáme za viac, či menej normálnu alebo aspoň nevyhnutnú – skúsenosti reči, ale tiež a na to by sme nemali zabudnúť, určitú absenciu skúsenosti, ktorou je smrť“ (Barša – Fulka, 2006, s. 168).

Do konca 17. storočia písať znamenalo písať pre niekoho. Písalo sa z dôvodov oznámiť niečo iným, postarať sa im o zábavu alebo porozumieť sebe samému. Spisovateľ epochy klasicizmu nemohol byť šílený, pretože situoval svoju reč do rámca daného jazyka. Od 19. storočia sa však literatúra „oddeľuje od všetkých hodnôt, ktoré ju v klasickom období uvádzali do pohybu (vkus, pôžitok, prirodzenosť, pravdivosť) a vo svojom vlastnom priestore rodí to, čo jej umožňuje hravo ich popierať (pohoršujúce, škaredé, nemožné); rozchádza sa s každou definíciou žánrov ako foriem prispôbovaných poriadku reprezentácií a stáva sa jednoduchým prejavom jazyka, ktorého jediným zákonom je tvrdiť – proti všetkým ostatným diskurzom – svoju príkru existenciu“ (Foucault, 2000b, s. 310).

V texte *Šílenstvo, absencia diela* (1964), ktorý bol pripojený k anglickému vydaniu *Dejín šílenstva*, Foucault o tejto literatúre hovorí ako o forme zakázaného jazyka: „Napokon je tu štvrtá forma zakázaného jazyka, keď sa reč zdánlivo zodpovedajúca istému platnému kódu podriaďuje kódu inému, ku ktorému zároveň obsahuje kľúč, takže táto reč je v sebe vnútorne rozdvojená; hovorí, čo hovorí, ale obsahuje tiež tichý dodatok, ktorým bez slov ukazuje, čo vlastne hovorí, ako aj kód, ktorým sa riadi“ (Foucault, 2006, s. 545). Foucault príklady tohto jazyka nachádzal okrem literatúry aj v novodobej skúsenosti so šílenstvom. Od objavenia sa psychoanalýzy už jazyk šílenstva viac nie je blasfemiou s neprístupným významom, ale rečou, ktorá „nad tým, čo hovorí, hovorí ešte niečo iné, k čomu je súčasne sama jediným možným kódom“ (tamže, s. 546). Odhalenie tohto bytostného záhybu reči, v ktorom sa ustanovuje jazyk, čo sa vymyká všetkým diskurzívnym normám, je spoločným priestorom šílenstva a literatúry. Neznamená to však, že by sme ich mali chápať na báze príbuznosti. Foucault nás na to upozorňuje už v závere svojej veľkej práce *Dejiny šílenstva* (1962), v ktorej píše: „šílenstvo sa neprelína do diela; je to naopak absencia diela, neustále zažívanie tejto absencie a jej ústredného prázdna vo všetkých jeho nekonečných dimenziách“ (Foucault, 1993, s. 182). Aj keď sa šílenstvo zvláštnym spôsobom priblížilo k literatúre, je iba jazykom mlčania, ktoré „označuje prázdnu formu, odkiaľ dielo prichádza, totiž miesto jeho trvalej absencie, kde toto dielo nikdy nenájdeme, pretože tam nikdy nebolo“ (tamže, s. 547). Práve táto spoločná, beztvárna oblasť ukazuje, že dvojica „dielo a šílenstvo je nezlučiteľná: je to slepý bod možnosti ich oboch a ich vzájomnej výlučnosti“ (tamže, s. 547).

Od doby Mallarmého a Raymonda Roussela teda literatúra nie je definovaná tým, čo hovorí, a ani štruktúrami, ktoré jej umožňujú označovať, ale vyhradzuje si právo meniť hodnoty a významy jazyka, ktorého je sama súčasťou. Foucault v chronológii tohto dele-

nia nie je vždy úplne presný. Raz sa obracia k Hölderlinovi a Artaudovi, inokedy k Sado-
vi a Bataillovi či Mallarmému a Blanchotovi. Tieto dvojice, z ktorých prvá sa vzťahuje
k šialenstvu, druhá k sexualite a tretia k jazyku, zároveň vytyčujú oblasti Foucaultovho
záujmu o literatúru.

Skôr než prejdeme k textom venovaným literatúre, pokúsime sa najskôr opísať jej
vzťah k tomu, čo Foucault nazýval bytím jazyka a čo podrobne analyzoval v práci *Slová
a veci* (1966), kde o tomto vzťahu hovorí: „V istom zmysle možno povedať, že literatúra,
ako sa utvorila a dezignovala na prahu súčasnosti, manifestuje znovuobjavenie živého
bytia jazyka tam, kde by to nikto nečakať“ (Foucault, 2000b, s. 58). Aj tu má Foucault pod
prahom súčasnosti na mysli 19. storočie, pretože práve v ňom sa objavujú diela, v ktorých
literatúra nachádza svoje autonómne jestvovanie: „od devätnásteho storočia až po naše
dni – od Hölderlina k Mallarmému a k Antoninovi Artaudovi – literatúra jestvuje auto-
nómne, oddelená hlbokým prerывom od každého druhého jazyka“ (tamže, s. 58). Preja-
vom tejto autonómnosti je aj to, že literatúra vytvára určitý druh „protidiskurzu“, ktorý ju
odkláňa od označujúcej a reprezentujúcej funkcie jazyka, teda od funkcie, ktorú až
do modernej doby v spoločnosti zastávala. V rozhovore Plavec medzi dvoma slovami
(1966), venovanom Bretonovi, Foucault o tejto funkcii povie: „Až do konca devätnásteho
storočia boli jazyk a písanie transparentné nástroje, v ktorých sa svet odrážal, rozkladal
a znovu skladal; v každom prípade, písanie a diskurz formovali časť sveta“ (Foucault,
1998, s. 173). Od 19. storočia literatúra už nie je súčasťou tejto hry, ale naopak miestom,
kde sa ohlasuje zánik klasického myslenia, v ktorého centre stál človek. „Zvnútra jazyka,
zakúšaného a prebádaného ako jazyk, v hre jeho možností rozvinutých až do krajnosti sa
ohlasuje, že človek je konečný a že dospejúc k vrcholu každej novej reči, nedostal sa
k jadrú samého seba, ale na okraj toho, čo ohraničuje: do oblasti, kde obchádza smrť,
kde zhasína myslenie, kde sa prísľub počiatku nekonečne vzdaluje“ (Foucault, 2000b,
s. 388). V týchto záverečných pasážach *Slov a veci* literatúra zasvätená jazyku vystupuje
ako skúsenosť. Vždy pritom ide o skúsenosť hraničnú, o skúsenosť so smrťou, s nemys-
liteľnou myšlienkou, s návratom a konečnosťou. Cez túto skúsenosť sa však súčasne od-
haľuje aj niečo iné. Literárne texty – a máme na mysli práve texty schopné vymykať sa
diskurzívnym normám – nielen problematizujú vzťah vedenia k jeho predmetom, ale – čo
je pre nás ešte dôležitejšie – zároveň odkrývajú miznutie subjektu.

V knihe *Raymond Rousset* nám Foucault ukázal, že jazyk sám je labyrintom, kde sa
generujú významy slov nezávisle od hovoriaceho subjektu. V článku *Predhovor k trans-
gresii* (1963) z toho istého obdobia, sa zaoberá vzťahom jazyka a subjektu, ktorý už viac
nie je pánom svojich vlastných slov. Text, ktorý Foucault venoval Bataillovi, opisuje
transgresiu ako proces prekonávania a súčasne zachovávaní zákazu. Hlavným aspektom
skúsenosti transgresie pre Batailla je, že sa objavuje spolu so smrťou Boha: „Po tejto
udalosti sa pre nás skúsenosť Neohraničenosti (vo forme Boha) stala neprístupnou a my
sme boli uvrhnutí späť do neohraničenej vlády Hranice. To znamená, že náš svet je vysta-
vený neustálym excesom prekračovania tejto hranice v nekonečnej transgresii“ (O’Leary,
2008a, s. 95). Transgresia teda nie je prelomením alebo zničením hraníc v zmysle dialek-
tiky, kde negovaním jednej hranice vzniká hranica ďalšia. Naopak, charakteristickou
vlastnosťou tohto procesu je jeho dvojnásobnosť, pretože ide o proces, v ktorom sa hranice

nerušia v negácii, „v transgresii nie je nič negatívne“ (Foucault, 2003, s. 15), ale sa prekračujú.

Foucault opisuje skúsenosť transgresie na príklade Bataillových textov, lebo u neho táto skúsenosť viedla k narušeniu vzťahu jazyka a subjektu. Sú to texty, kde sa spája duchovnosť so sexualitou a excesom v túžbe vytvoriť jazyk, ktorý by bol schopný túto skúsenosť zachytiť. Samozrejme, ešte pred Bataillom nám túto skúsenosť sprostredkoval vo svojom diele Sade, lenže jeho štýl a filozofia sa „vôbec nelíšila od toho typu materializmu a naturalizmu, ktorý bol charakteristický pre celé osemnásťte storočie“.² Bataille naopak vedome opúšťal jazyk, v ktorom sa filozofia od čias Platóna až po Nietzscheho vyjadrovala, pretože „*niet pochýb o tom, že svoj základ a bohatstvo svojho slovníka nenačádza toto myslenie v žiadnej z dosiaľ definovaných foriem reflexie, v žiadnom dosiaľ ustanovenom diskurze*“ (Foucault, 2003, s. 19). Je zrejme, že takýto jazyk viac nemôže byť súčasťou dialektického diskurzu, pretože ide o jazyk zvrchovaného subjektu, ktorý na miesto Boha kladie sám seba. Fulka nás v tejto súvislosti upozorňuje na význam termínu komunikácia, ktorý je u Batailla dosť frekventovaný. Komunikáciu by sme nemali chápať v bežnom zmysle slova, pretože „skôr než o oznamovanie významu ide o bezslovné zvestovanie či splyvanie (slovo *communication* má vo francúzštine aj tento význam), ktorým sa v mystike označoval vzťah k Bohu v extáze, ale u Batailla – pretože Boh je mŕtvy – označuje zvrchovanosť bytosti, poukazujúcu aj v komunikácii iba k sebe samej“ (Barša – Fulka, 2006, s. 135). Filozofický subjekt v tomto procese zisťuje, že skúsenosť transgresie nedokáže popísať, pretože už nevládne jazykom, „*ktorým sám kedysi hovoril a ktorý sa teraz od neho vzdáva a krúži v stále mlčanlivejšom priestore*“ (Foucault, 2003, s. 22). Táto absencia filozofického diskurzu, ktorá sa objavuje v skúsenosti transgresie, rozptyľuje filozofický subjekt. Neznamená to však koniec filozofie, ide skôr o „*koniec filozofa ako zvrchovanej a prvotnej formy filozofického jazyka*“.³

Dá sa povedať, že popri bytí jazyka bola transgresia tou funkciou literatúry, ktorá Foucaulta oslovovala najviac, pretože v určitých obdobiach umožňovala literatúre stavať sa do opozície voči platnému diskurzu. V tomto zmysle bolo podľa Foucaulta transgresívnym aj písanie takých rozdielnych autorov ako Flaubert alebo Sade, ktorého Foucault napriek tomu, že štýl jeho písania patril ešte celkom do 18. storočia, označil za iniciátora modernej literatúry (viď Foucault, 1994a, s. 109). Vynára sa otázka, prečo práve text venovaný Bataillovi Foucault nazval predhovorom k transgresii. Nepochybne tak urobil preto, že až v jeho diele našiel skúsenosť transgresie zachytenú najadekvátnejším jazykom. Vieme už, že tento jazyk sa nedá nájsť v žiadnom ustanovenom diskurze, že existuje nezávisle od filozofického subjektu a že je vzhľadom k nemu jeho vonkajškom.

² „D'après moi, Sade est, en un certain sens, l'un des fondateurs de la littérature moderne, même si son style appartient complètement au XVIIIe siècle et si sa philosophie est entièrement empruntée à un certain type de matérialisme et de naturalisme propres au XVIIIe siècle“ (FOUCAULT, Michel: Folie, littérature, société ('Kyôki, bungaku, shakai') interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., in: *Bungei*, December 1970, no. 12, pp. 266 – 285. AKA "Folie, littérature, société" in: *Dis et Écrits*, vol. 2, 1970 – 1975. Paris : Gallimard, 1994, s. 109).

³ Citát upravujem podľa originálu textu: „Là encore il ne s'agit pas d'une fin de la philosophie. Plutôt de la fin du philosophe comme forme souveraine et première du langage philosophique“ (FOUCAULT, Michel: Préface à la transgression. In: *Dis et Écrits*, vol. 1, 1954 – 1969, s. 242).

V článku *Myslenie vonkajška* (1966), ktorý sa venuje Blanchotovi a ktorý je podobne ako *Predhovor k transgresii* skôr príkladom myslenia s literatúrou než o literatúre, Foucault „radikalizuje tento prístup až k spochybňovaniu názoru, že reč je prejavom nejakého človeka“ (Marcelli, 1997, s. 50). Text začína slovami: „*Grécka pravda sa kedysi otriasla pri tvrdení: lužem. ‚Hovorím‘ podrobuje skúške celú modernú literatúru*“ (Foucault, 2003, s. 35). Zdá sa pritom, že v „*hovorím*“ nie je nijaký rozpor, ktorý by sa dal prirovnať k známemu Epimenidovmu paradoxu luhára. Je tu hovoriaci subjekt, ktorý hovorí o tom, že hovorí. Vieme však, že táto evidencia viac nie je miestom, kde by sa mohla uchýtiť existencia nejakého subjektu. Benveniste, ku ktorého myšlienkam sa Foucault v tomto texte skryto hlásil, nás upozornil na to, že jazyk nie je miestom iného subjektu než gramatickej osoby, čo sa výrazne prejavuje, keď Foucault hovorí o „*jazyku, ktorý nemá svojho hovoriaceho, lebo subjekt je v ňom len gramatický záhyb*“ (tamže, s. 66). Napriek tomu by nebolo správne myslieť si, že literatúra je pre Foucaulta vzhľadom k lingvistike niečím druhotným.

Videli sme, že literatúra, ale aj moderná lingvistika či niektoré štrukturalistické postupy nám umožnili kontakt s vonkajškom myslenia. Foucault vonkajškom myslenia nazýval tú jeho formu, ktorá je opakom reflexie. Kým myslenie o myslení nás privádzalo do najhlbšieho vnútra subjektivity, „*reč o reči nás prostredníctvom literatúry, ale tiež možno aj prostredníctvom iných ciest, privádza k vonkajšku, kde hovoriaci subjekt mizne*“.⁴ Reflexia chápala vonkajší svet ako svoj protiklad, čo jej umožňovalo pristupovať k nemu z pozície vnútorného subjektu, ktorý sa potvrdzoval v reflexii samej. Vonkajšok má však transgresívny charakter: „*Vonkajšok nestojí proti subjektu ako nejaký objekt či súbor objektov, ani proti jazyku ako niečo nevyhovujúce. Je to skôr pohyb, ktorý sa rozvíja mimo subjektivitu, v priestore, v ktorom miznutie subjektu uvoľňuje miesto čistému bytiu jazyka*“ (Barša – Fulka, 2006, s. 157). Preto myslenie vonkajška nie je možné zachytiť jazykom reflexie: „*reflexia má totiž nepreoziteľný sklon repatriovať túto skúsenosť na strane vedomia a v popise, v ktorom sa črtá vonkajšok ako skúsenosť tela, priestoru, hraníc vôle, nepostihnuteľnej prítomnosti druhého*“ (Foucault, 2003, s. 42). Ak má byť skúsenosť vonkajška zachytená jazykom, nevyhnutne pôjde o jazyk, ktorý uniká kontrole reflexívneho myslenia. Kým v predchádzajúcom prípade sa Foucault obrátil k Bataillovi, ktorý bol podľa neho najbližšie k jazyku transgresie, tento raz sa obracia k Blanchotovi, ktorý tým, že sa „*do manifestácie svojich textov vkladá natolko, že v nich je nielen skrytý, ale dokonca sa v ich existencii stráca, je v nich neprítomný zázračnou silou ich jestvovania, je pre nás skôr týmto myslením samým – jeho reálnou prítomnosťou*“ (tamže, s. 42).

Aby mohol hovoriť jazykom vonkajšku, musí Blanchot literatúru oslobodiť od jej starých mýtov. Videli sme, že Foucault si dôsledne vyberal autorov, aby ukázal, že jazyk nie je reprezentáciou nášho sveta, že nie je nástrojom komunikácie alebo miestom, kde sa môže uchýliť existencia subjektu. Roussel, Sade, Bataille, Mallarmé a ďalší nám ukázali,

⁴ Citát upravujem podľa originálu textu: „La parole de la parole nous mène par la littérature, mais peut-être aussi par d'autres chemins, à ce dehors où disparaît le sujet qui parle. Sans doute est-ce pour cette raison que la réflexion occidentale a si longtemps hésité à penser l'être du langage: comme si elle avait senti le danger que ferait courir à l'évidence du «Je suis» l'expérience nue du langage“ (FOUCAULT, Michel: *La pensée du dehors*. In: *Dits et Écrits*, vol. 1, 1954 – 1969, s. 250).

že jazyk je, viac než čokoľvek iné, neutrálnym priestorom: „od Mallarmého vieme, že slovo je zjavná neexistencia toho, čo označuje; teraz vieme, že bytie jazyka je viditeľným zahladzovaním toho, kto hovorí“ (tamže, s. 66). Nie náhodou Blanchot v tejto súvislosti nazval jednu zo svojich kníh *Literárny priestor/L'espace littéraire*, a tým, ako vo svojich knihách hovorí o literatúre, zároveň vyznačuje hranice tohto priestoru, ktorý sa nedá zredukovať na žiadnu inú sféru skutočnosti. Blanchot sa obracia k najvýznamnejším dielam svetovej literatúry, aby ukázal, že tieto diela sú mimo nás, že existujú vo sfére vonkajšku, tam, kde vznikajú a kde sa nám ich nikdy nepodarí znútorniť.

Preto podľa Blanchota kritik nemá nijaké právo určovať hodnotu diela, ale podobne ako kantovská kritika, ktorá skúma možnosti našej skúsenosti, má byť aj literárna kritika spojená s poznávaním možnosti skúsenosti literárnej. Jedine taká kritika je totiž schopná pred nami otvoriť jedinečný priestor, kde sa „nehovoriaca, neurčitá skutočnosť diela na okamih premiestňuje do slov“ (Blanchot, 2008, s. 12). Jazyk tejto neurčitej skutočnosti je zabudnutím a vyčkávaním zároveň, je tým, k čomu má myslenie vonkajšku smerovať a prijať, že sa rozplynie v jeho šume, „ktorý nie je dôverným tajomstvom, ale čistým vonkajškom, kde slová donekonečna nasledujú jedno za druhým“.⁵

Priestor, ktorý pred nami Blanchot otvoril, je pre Foucaulta zároveň hranicou literárnej skúsenosti. V interview pre japonský literárny časopis *Bungei* s titulom Šialenstvo, literatúra, spoločnosť (1970), ktoré je jeho posledným veľkým rozhovorom o literatúre, Foucault hovorí: „Keď som si vybral literatúru, vybral som si tú formu písania, ktorá sa až dodnes najsilnejšie vzpierala anexii ustáleného poriadku a ktorá bola voči nemu najviac podvratná. Ak táto literatúra dnes stratila svoju deštruktívnu moc, o to prirodzenejší sa zdá byť fakt, že iné formy písania ju stratili tiež a to ešte skôr než ona.“⁶ Vidíme, že Foucault sa od skúmania literatúry odklonil, pretože podľa neho literatúra stratila transgresívnu moc. Čo je však ešte dôležitejšie, silu stavať sa na odpor voči platným spoločenským normám stratili podľa Foucaulta aj iné formy písania, ako napríklad filozofia. Nepochybne aj k tomuto poznaniu ho priviedol Blanchot, ktorý tým, že vyšiel za literatúru, do jej vonkajšku, ukázal, že jej vnútro viac nie je miestom vzájomného porozumenia. Toto „miesto bez miesta“, ktoré Blanchot nazval *literárnym priestorom*, sa totiž nedá zredukovať na žiadnu inú sféru skutočnosti: ani na spoločnosť, ani na každodenný jazyk a dokonca ani na subjekt píšuceho autora, pretože literatúra v ňom hovorí iba o sebe samej.

Koncept vonkajška, ako nás upozorňuje T. O'Leary, u Foucaulta pretrvával aj po jeho odklone od literatúry, pretože nešlo o absolútny vonkajšok, ale „relatívny vzhľadom na li-

⁵ Citát upravujem podľa originálu textu: „(...) et vers ce vide il doit aller, en acceptant de se dénouer dans la rumeur, dans l'immédiate négation de ce qu'il dit, dans un silence qui n'est pas l'intimité d'un secret, mais le pur dehors où les mots se déroulent indéfiniment“ (FOUCAULT, Michel: *La pensée du dehors*. In: *Dits et Écrits*, vol. 1, 1954 – 1969, s. 523).

⁶ „Si j'ai pris l'exemple de la littérature, c'est que c'était la forme d'écriture qui a été jusqu'à nos jours la moins récupérée par l'ordre établi et qui reste la plus subversive. Mais si cette même littérature a perdu aujourd'hui sa force destructrice, il est tout à fait normal que les autres formes d'écriture l'aient depuis longtemps perdue“ (FOUCAULT, Michel: *Folie, littérature, société* ('Kyōki, bungaku, shakai') interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., in: *Bungei*, December 1970, no. 12, pp. 266 – 285. AKA "Folie, littérature, société" in: *Dits et Écrits*, vol. 2, 1970 – 1975. Paris : Gallimard, 1994, s. 126).

mity, ktoré nám určitá kultúra vnucuje“ (O’Leary, 2008a, s. 100). Videli sme, že v období, keď sa Foucault zaoberal literatúrou, bol pre neho vonkajškom jazyk bez hovoriaceho subjektu. S podobou tohto vonkajšku sa stretávame aj v prácach z konca šesťdesiatych rokov, v ktorých sa literatúre primárne nevenuje. Napríklad v úvode k *Archeológii vedenia* (1969) hovorí: „Určite nie som jediný, kto píše, aby stratil tvár. Nepýtajte sa, kto som a nechcete odo mňa, aby som zostával rovnaký: to je morálka občanov; núti nás mať v poriadku doklady. Nech nám ale pri písaní ponechá naše slobody“ (Foucault, 2002, s. 31). Aj keď Foucault týmito slovami odkazuje na písanie ako miesto, kde subjekt mizne, zároveň v nich načrtáva aj novú koncepciu subjektu, a síce subjektu ako výsledku spoločenských a mocenských praktík, čím sa odhaľuje aj nová funkcia vonkajšku ako miesta odporu. V sedemdesiatych rokoch, počas takzvaného genealogického obdobia, sa Foucault venoval práve opisom utvárania rôznych podôb tejto subjektivity. Vonkajšok však nemusí byť chápaný iba ako miesto odporu voči určitej spoločenskej praxi, ale – ako nás upozorňuje v prednáške *Rád diskurzu* (1970) – môže byť zároveň aj miestom pravdy: „Vždy sa môže stať, že v rámci nejakého vonkajšku niekto povie pravdu; v pravde sme však iba vtedy, keď sa pri každom zo svojich diskurzov riadime pravidlami istej diskurznej polície“ (Foucault, 2003, s. 23).

Začiatkom osemdesiatych rokov, keď sa Foucault zaoberal sexualitou a otázkami etiky, sa „vonkajšok zvláštnym spôsobom stáva vnútorným subjektivitou samej“ (O’Leary, 2008b, s. 16). V tomto poslednom období Foucault prehodnocuje aj svoj vzťah k literatúre a písaniu. Ak si na konci šesťdesiatych rokov, pri svojom odklone od literatúry, kládol otázku, aký zmysel má písať, začiatkom osemdesiatych rokov o písaní hovorí z celkom odlišnej pozície. Napríklad v prednáške *Technológie seba samého* (1982) povie: „Starostlivosť o seba samého sa odteraz (Foucault má na mysli obdobie helenizmu – pozn. autor) spojila so sústavnou písomnou činnosťou. Ja sám je čosi, o čom sa dá písať, je to téma alebo objekt (subjekt) písomnej činnosti. Nie je to moderná čiara zrodená z reformácie alebo romantizmu; je to jedna z najstarších západných tradícií“ (Foucault, 2000a, s. 196). Týmto obdobím sa teraz nebudeme zaoberať. Pre naše skúmanie je dôležité uvedomiť si, že koncom šesťdesiatych rokov Foucault literatúru opúšťa a v centre jeho záujmu už viac nie je literárna výpoveď, ale analýza diskurzu, jeho funkcií a obehu v spoločnosti, ako aj rozličné spôsoby jeho regulácie. Aký význam teda mala Foucaultova takmer desaťročná literárna avantúra?

V už citovanom interview *Šialenstvo, literatúra, spoločnosť* Foucault hovorí, že ak by mal odpovedať na otázku, čo je to filozofia, bolo by to „miesto prvotnej voľby, ktorá je obsiahnutá v základoch istej kultúry“.⁷ Pod slovným spojením *prvotná voľba* (*le choix originel*) však Foucault nemá na mysli voľbu striktno filozofickú, ale niečo oveľa širšie, charakteristické pre „celý súbor ľudského vedenia, činností, vnímania a citlivosti“.⁸ Je

⁷ „Or, pour répondre sommairement à la question «Qu’est-ce que la philosophie?», je dirai qu’il s’agit du lieu d’un choix originel, qui se trouve à la base de toute une culture“ (FOUCAULT, Michel: *Folie, littérature, société* („Kyôki, bungaku, shakai“) interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., in: *Dits et Écrits*, vol. 2, 1970 – 1975. Paris : Gallimard, 1994, s. 105).

⁸ „Par choix originel, je n’entends pas seulement un choix spéculatif, dans le domaine des idées pures. Mais un choix qui délimiterait tout un ensemble constitué par le savoir humain, les activités humaines, la perception et la sensibilité“ (FOUCAULT, Michel: *Folie, littérature, société* („Kyôki, bungaku, shakai“) interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., in: *Dits et Écrits*, vol. 2, 1970 – 1975. Paris : Gallimard, 1994, s. 106).

pravdou, že v začiatkoch západnej civilizácie sa táto voľba uskutočňovala v lone filozofie. Napríklad v gréckej kultúre boli *prvotnou voľbou* Parmenides, Platón a Aristoteles, ktorých pozícia zároveň formovala východiská pre celú grécku kultúru, politiku, vedu a literatúru. Silnú väzbu na *prvotnú voľbu*, ktorá sa odohrala v gréckej kultúre, Foucault nachádza aj v období stredoveku, ktorý sriedavo udržiaval pozíciu Platóna alebo Aristotela. Descartes, Leibnitz, Kant a Hegel takisto ilustrujú *prvotné voľby* klasického obdobia, ktoré za svoje východisko prijali filozofiu ako určitú jednotu kultúry a vedy spojenú s najvšeobecnejšou formou myslenia. Filozofia ako miesto *prvotnej voľby* v západnej kultúre fungovala až do 18. storočia. V tomto období sa však *prvotná voľba* začala presúvať do oblastí, ktoré viac nemajú spojenie s filozofiou, do oblasti exaktnej vedy, politiky a na určitý čas aj literatúry. Napríklad „*Marxove analýzy neboli vykonávané vo filozofickom duchu a nemali by sme ich za také ani považovať... Takisto Freud nebol filozofom a ani nemal zámer ním byť*“⁹, napriek tomu sú *prvotné voľby* týchto autorov pre našu súčasnú kultúru dôležitejšie, než čisto filozofické voľby ich súčasníkov.

Dôsledkom uvoľnenia väzieb západnej kultúry s filozofiou bolo, že filozofia prestala spĺňať funkciu *prvotnej voľby*. Foucault dokonca povie, že filozofia ako autonómna činnosť pred sto päťdesiatimi rokmi zanikla,¹⁰ a vzhľadom na tvrdenie o smrti človeka a miznutí subjektu sme ani iný výsledok nemohli očakávať. Tak ako v prípade subjektu, ktorého zmiznutie nám umožnilo sledovať hru jeho funkcií vzhľadom k diskurzu, aj zánik filozofie ako *prvotnej voľby* umožňuje analyzovať miesto, ktoré filozofia vo funkcii *prvotnej voľby* v našej spoločnosti zastávala. Ukáže sa napríklad, že *prvotná voľba* nie je a nikdy ani nebola univerzálna či večná, ale že bola vždy previazaná s určitým kultúrno-historickým obdobím.

Foucault však vo svojich analýzach ide ešte ďalej a kladie si otázku, či popri oficiálnych *prvotných voľbách* neexistovali v dejinách aj nejaké diskkrétne, utajené *prvotné voľby*, ktoré sú z hľadiska našej kultúry ešte fundamentálnejšie. Na existenciu týchto diskrétnych *prvotných volieb* Foucaulta upozornil vzťah spoločnosti k šialenstvu. Zatiaľ čo do 17. storočia bola postava šialenca marginalizovaná, v 17. storočí bola zo spoločnosti úplne vylúčená. Proces tohto vylúčenia, internácia šialencov mimo spoločnosti, naznačuje, že od tohto obdobia sa spoločnosť začala konštituovať na báze určitého obmedzovania osobnej slobody: „*Zdá sa, že cez fenomény ustanovenia polície a založenia určitej metódy uväzňovania, ktorú si historici prakticky nevšimli, západná civilizácia vykonala jednu zo svojich najdôležitejších prvotných volieb.*“¹¹

⁹ „Par exemple, les analyses effectuées par Marx n'étaient pas philosophiques dans son esprit, et nous ne devons pas les considérer comme telles. Ce sont des analyses purement politiques qui rendent indispensables quelques-uns des choix originels fondamentaux et déterminants pour notre culture. De la même manière, Freud n'était pas philosophe et n'avait aucune intention de l'être“ (FOUCAULT, Michel: *Folie, littérature, société* (,Kyôki, bungaku, shakai') interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., in: *Dits et Écrits*, vol. 2, 1970–1975. Paris : Gallimard, 1994, s. 107).

¹⁰ „Il s'agit plutôt de l'une des caractéristiques fondamentales de la culture occidentale depuis cent cinquante ans: la philosophie, en tant qu'activité autonome, a disparu“ (FOUCAULT, Michel: *Folie, littérature, société* (,Kyôki, bungaku, shakai') interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., in: *Dits et Écrits*, vol. 2, 1970 – 1975. Paris : Gallimard 1994, s. 105).

¹¹ „Il semble qu'à travers ces phénomènes de constitution d'une police, d'établissement d'une méthode d'enfermement, que les historiens, jusque-là, n'avaient pratiquement pas remarqués, le monde occidental

Práve v tejto súvislosti sa nečakane vynára otázka literatúry. Ako sme už videli, na prahu 19. storočia sa v nej totiž opäť objavilo to, čo bolo od 17. storočia zo spoločnosti systematicky vylučované. Foucaultova fascinácia literatúrou vychádzala práve z diel tých autorov, akými boli Hölderlin, Sade, Mallarmé, Artaud či Roussel, pretože u nich objavuje svet, ktorý sa od 17. storočia snažila spoločnosť negovať, vytláčať a izolovať. Čo je však ešte dôležitejšie, ukazuje sa, že tento „svet šialenstva a nespútanej zábavy“ existuje autonómne a ako taký je nezávislý od diskurzívnych noriem. Videli sme, že táto podoba literárnej skúsenosti bola pre Foucaulta nesmierne dôležitá, pretože sa v nej opäť objavilo bytie jazyka, v ktorom sa ohlasoval zánik klasického myslenia. Inými slovami povedané, skúsenosť s literatúrou ukázala, že filozofické vedenie je určitá diskurzívna prax, ktorá však nemôže byť autonómna.

LITERATÚRA

- BARŠA, Pavel – FULKA, Josef: *Michel Foucault. Politika a estetika*. Praha : Dokořán, 2006.
- BLANCHOT, Maurice: *Lautréamont a Sade*. Praha : Garamond, 2008.
- FOUCAULT, Michel: *Archeologie vědění*. Praha : Herrmann & synové, 2002.
- FOUCAULT, Michel: *Death and the Labyrinth. The World of Raymond Roussel*. London/New York : Continuum, 1986.
- FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1993a.
- FOUCAULT, Michel: *Essential Works, vol. 1*. Ed. Paul Rabinow. New York : The New Press. USA, 1997.
- FOUCAULT, Michel: *Essential Works, vol. 2*. Ed. Paul Rabinow. New York : The New Press. USA, 1998.
- FOUCAULT, Michel: Folie, littérature, société („Kyôki, bungaku, shakai“) interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., in: *Bungei*, December 1970, no. 12, pp. 266 – 285. AKA “Folie, littérature, société” in: *Dits et Écrits vol. 2, 1970 – 1975*. Paris : Gallimard, 1994a.
- FOUCAULT, Michel: Madness, the absence of an œuvre. In: *History of Madness*. London & New York : Routledge, 2006. Po česky vyšlo in: *Světová literatura*, 1993b, č. 3.
- FOUCAULT, Michel: *Moc, subjekt a sexualita. Články a rozhovory*. Bratislava : Kalligram, 2000a.
- FOUCAULT, Michel: *Myšlení vnějšku*. Praha : Herrmann & synové, 2003.
- FOUCAULT, Michel: La pensée du dehors. In: *Dits et Écrits vol. 1, 1954 – 1969*. Paris : Gallimard, 1994b.
- FOUCAULT, Michel: Préface à la transgression. In: *Dits et Écrits vol. 1, 1954 – 1969*. Paris : Gallimard, 1994b.
- FOUCAULT, Michel: *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972 – 1977*. Ed. Collin Gordon. Pantheon Books, 1980.
- FOUCAULT, Michel: *Slová a věci*. Bratislava : Kalligram, 2000b.
- FOUCAULT, Michel: Vzdálenost, vid, počátek. In: KYLOUŠEK, Petr (ed.): *Znak, struktura, vyprávění*. Brno : HOST, 2002.
- FOUCAULT, Michel: Distance, aspect, origine. In: *Dits et Écrits, vol. 1, 1954 – 1969*. Paris : Gallimard, 1994b.
- GUTTING, Gary (ed.): *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge : University Press, 1994.
- HOY, David Couzens (ed.): *Foucault: A Critical Reader*. Oxford : Blackwell, 1986.
- MARCELLI, Miroslav: *Michel Foucault alebo stať sa iným*. Bratislava : Kalligram, 2005.
- MARCELLI, Miroslav: Problém autora. In: ZUSKA, Vlastimil a kol.: *Estetika na křižovatce humanitních disciplín*. Praha : Karolinum, 1997.
- O'LEARY, Timothy: Foucault's turn from literature. In: *Continental Philosophy Review*, vol. 41, n. 1. March 2008, p. 89 – 110. Springer 2008a.

a opéré l'un des choix originels les plus importants“ (FOUCAULT, Michel: Folie, littérature, société („Kyôki, bungaku, shakai“) interview by Shimizu, T. and Watanabe, M., In: *Dits et Écrits, vol. 2, 1970 – 1975*. Paris : Gallimard, 1994, s. 108).

O'LEARY, Timothy: Foucault, Experience, Literature. In: *Foucault Studies*, No 5, pp 5 – 25, January 2008b.
ROUSSEL, Raymond: *Comment j'ai écrit certains de mes livres*. Paris : Jean-Jacques Pauvert Editeur, 1963.

Mgr. Marek Debnár
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava
SR
e-mail: marek.debnar@gmail.com